

Παραμυθία και ίασις

Μαγικές θεραπείες για μαγικές (;) ασθένειες

Δρ Μαριλένα Παπαχριστοφόρου

Ερευνήτρια Ακαδημίας Αθηνών
Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας

Η αναζήτηση της «φαρμακολογίας» των παραμυθιών –αν μπορούμε να την ονομάσουμε έτσι– αποτελεί για τον μελετητή ένα αρκετά σύνθετο εγχείρημα, καθώς η πολυμορφία του αντικειμένου απαιτεί την συστηματοποίησή του, ενώ ο έντονα συμβολικός χαρακτήρας των συγκεκριμένων αφηγήσεων δεν επιτρέπει ακριβώς μια πραγματολογική προσέγγιση. Ενώ θα περίμενε κανείς μια πιθανή αποτύπωση συνταγών και θεραπειών εμπνευσμένων από την «λαϊκή ιατρική» και την προφορική παράδοση, όπου ανάγεται και το ίδιο το λαϊκό παραμύθι ως είδος, στην πράξη ανακαλύπτει πως η αφηγηματική δυναμική του παραμυθιού είναι και σε αυτήν την περίπτωση ισχυρότερη από τα πραγματολογικά συμφραζόμενά της.

Τα φάρμακα των παραμυθιών δεν απαντούν στον πραγματικό κόσμο, καθώς σε όλες τις περιπτώσεις –αν δεν είναι από μόνα τους μαγικά– συνδέονται με κάποια υπερφυσική ενέργεια ή δύναμη. Ο Stith Thompson υποστήριξε άλλωστε ότι αποτελούν αφηγηματικές εκδοχές των μαγικών αντικειμένων, που τόσο συχνά συναντάμε στα μαγικά παραμύθια, και ότι αντικατοπτρίζουν την οικουμενική πίστη στην ύπαρξη αντικειμένων με θαυματουργές ιαματικές ιδιότητες.¹ Όπως έχει τεκμηριωθεί επανειλημμένα από ειδικούς μελετητές,² η πλοκή των μαγικών παραμυθιών αναπαριστά ποικίλες διαδρομές μετάβασης από την ασφάλεια της γνώριμης οικογενειακής εστίας στην (κοινωνική και ψυχολογική) ωριμότητα της ενήλικης ζωής – κορύφωση / ένταξη, που αφηγηματικά αποδίδεται με τον γάμο και την δημιουργία απογόνων στο τέλος: «και ζήσανε αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα».

Από αφηγηματολογική άποψη λοιπόν, σε όσα παραμύθια το χρησιμοποιούν, το μαγικό φάρμακο αποτελεί συστατικό αυτής της διαδρομής: είτε συνδέεται με την ίδια την γέννηση του ήρωα³ –άρα τον σηματοδοτεί εμμέσως πλην σαφώς– είτε αποτελεί το αντικείμενο της δοκιμασίας στην οποία υποβάλλεται ο ήρωας, προκειμένου να αναπτυχθεί η πλοκή του παραμυθιού. Στον αντίποδα η ασθένεια / πάθηση, που το απαιτεί για την θεραπεία της, είτε είναι ανεξήγητα δοσμένη στην αρχή της πλοκής, είτε επέρχεται αργότερα σαν αποτέλεσμα τιμωρίας, κατάρας, ή δολοπλοκίας. Διευκρινίζουμε ωστόσο ότι, τουλάχιστον στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, δεν αντιλαμβανόμαστε ως ασθένειες τις σωματικές καταστάσεις, που οφείλονται σε άσκηση μαγικών ενεργειών.

Ο αφηγηματικός ρόλος των φαρμάκων και των ασθενειών που θεραπεύουν δεν διαφοροποιείται σημαντικά από την μία

εθνική παράδοση στην άλλη, εφόσον αυτός προσδιορίζεται από ένα αυστηρό δομικό πλαίσιο, το οποίο αποτελεί γενικό χαρακτηριστικό του είδους. Τα σχετικά μοτίβα άλλωστε θεωρούνται οικουμενικά.⁴ Εκείνο που μπορεί να διαφοροποιηθεί

1. «Ρόδο διαλογιζόμενο», 1958. Salvador Dali.

ωστόσο είναι η ίδια η μορφή με την οποία εμφανίζεται ένα φάρμακο ή μία ασθένεια από χώρα σε χώρα. Στην περίπτωση τέτοιων διαφοροποιήσεων, οι πληροφορίες που συνάγονται είναι σημαντικές για το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσονται οι συγκεκριμένες αφηγήσεις.

Καθώς το θέμα είναι ευρύτατο και ξεπερνά κατά πολύ τα όρια μιας σύντομης μελέτης, θα επιχειρήσουμε στην συνέχεια μια προεπισκόπηση α) των ασθενειών, β) των θεραπειών και γ) των (ψευτο)γιατρών, όπως εμφανίζονται κυρίως στα μαγικά παραμύθια. Θα αντλήσουμε τα παραδείγματά μας από καταγραφές ελληνικών λαϊκών παραμυθιών.⁵

Ασθένειες

Οι ασθένειες των μαγικών παραμυθιών, εκ προοιμίου ανίατες και μη αποδεκτές εντός της κοινωνίας των ανθρώπων, εξαντλούνται σε λίγες εκδοχές. Πολύ συχνά οι όροι «αρρώστια» ή «πολύ άρρωστος» είναι υπεραρκετοί για την αφήγηση. Όταν προσδιορίζεται κάποια ασθένεια, πρόκειται είτε για την λέπρα, είτε για την κασίδα είτε για την τυφλότητα: «Σε κείνο το μεταξύ πόνεσαν του βασιλιά τα μάτια και όσοι γιατροί τον είδαν δεν μπόρεσαν να τον γιατρέψουν, όσο που τυφλώθηκε».⁶ Όταν από αφηγηματολογική άποψη η νόσος τοποθετείται στην εισαγωγή της πλοκής, αυτός που νοσεί ή πάσχει είναι συνήθως ο βασιλιάς. Τούτο αρκεί για να πυροδοτήσει τις περιπέτειες του ήρωα, ή της ηρωίδας, προς την αναζήτηση της μαγικής θεραπείας.

Άλλες εισαγωγές χρησιμοποιούν τον διακαή πόθο ενός άτεκνου ζεύγους να τεκνοποιήσει: «Μια φορά κι ένα καιρό ήτανε ένας βασιλέας, ζούσε καλά με τη βασίλισσα και τον λαό του, δεν είχε ν' αφήσει διάδοχο και αυτό πολύ τον στεναχωρούσε».⁷ Η στειρότητα, ως πάθηση, συνήθως δεν ονομάζεται. Το κοινωνικό και συναισθηματικό της βάρος είναι ωστόσο προφανές, ενώ ο χρόνιος (άρα ανίατος) χαρακτήρας της μόνο μ' ένα θαύμα μπορεί να εξουδετερωθεί. Σε αυτές τις περιπτώσεις το κεντρικό πρόσωπο της πλοκής δεν παρουσιάζεται ως υποκείμενο της μαγικής θεραπείας, αλλά σαν το αναπάντεχο αποτέλεσμά της.

Παράλληλα με τις ασθένειες του σώματος, το παραμύθι γνωρίζει και τα παθήματα της ψυχής: «Μια φορά ήτανε ένας βασιλέας. Αυτός είχε μια κόρη μικρή μα ήτανε πολύ ζωηρή. Δεν άφηνε το βασιλέ να κάνει τίποτα. Με τα πολλά μια μέρα της δίνει ένα μπάτσο. Το κορίτσι κακοκάρδισε. Ούτε μιλούσε, ούτε τίποτα, παρά κάθονταν σα την πέτρα».⁸ Κάποια άλλα παραμύθια προχωρούν πέρα από την μελαγχολία και «ονομάζουν» την ίδια την τρέλα: «Ο βασιλέας έχει μια κόρη τρελή, θέλει την ημέρα από ένα κορίτσι να φάει».⁹ Σε αυτές τις περιπτώσεις, η τρέλα διαφοροποιείται ουσιαστικά από τον συνήθη ορισμό της, είναι ιάσιμη, ως το αναστρέψιμο αποτέλεσμα μαγικής ενέργειας (γι' αυτό και δεν θα μας απασχολήσει περισσότερο από αυτήν την αναφορά), και περιορίζεται συνήθως σε ένα μεμονωμένο επεισόδιο: σαν τέτοιο, εντάσσεται στις δοκιμασίες της ηρωίδας, η οποία καλείται να

την θεραπεύσει, προκειμένου να εξιλεωθεί η ίδια και να ξαναβρεί τον χαμένο υπερφυσικό της σύζυγο.

Οι ασθένειες ή οι παθήσεις, στις εισαγωγές των παραμυθιών, έρχονται σχεδόν ανεξήγητα, «πέφτουν» πάνω στα παραμυθιακά πρόσωπα και εκφράζουν περισσότερο «θέλημα Θεού» παρά ανθρώπων, οπότε και ο ήρωας είναι δέσμιος –από φιλοσοφική άποψη– σε αυτό το παιχνίδι του πεπρωμένου.

Τα εισαγωγικά επεισόδια των παραμυθιών δεν αποτελούν, ωστόσο, την μοναδική αφηγηματική θέση για την αναφορά σε ασθένειες. Η σωματική φθορά εμφανίζεται και ως κατεξοχήν δοκιμασία, που επιβάλλεται άμεσα στον ίδιο τον ήρωα. Σε αυτές τις περιπτώσεις η κλιμάκωση της αφήγησης είναι δραματική: «Εκείνη η δόλια όχι ν' ανοίξει το στόμα της να πει μια λέξη. Μιλιά! Κάθισε λοιπόν, της έβγανε τα μάτια και τη διώχνει μαζί με το παιδάκι».¹⁰ Επί της ουσίας απομακρυνόμαστε από την λογική της ασθένειας και περνάμε στον φυσικό τραυματισμό του ήρωα, που του προξενεί ανήκεστο βλάβη: ακρωτηριασμός ή τύφλωση –στις συνθετέστερες εκδοχές του– συνοψίζει πάντοτε την βία, που υφίσταται ο παραμυθιακός ήρωας κατά την διάρκεια της διαδρομής του και μάλιστα το πιο κρίσιμο σημείο της. Η κορύφωση της κρίσης μπορεί να φτάσει και στην ίδια την φυσική ματαίωση: «Πάει ο αράπ'ς Γιουσούφ'ς τό σφασ' το παιδί που κοιμόταν, πήρε τη βασιλοπούλα».¹¹

Αυτό, το σημείο χωρίς επιστροφή, που απειλεί να ματαιώσει την ίδια την ύπαρξη (θάνατος, ακρωτηριασμός ή τύφλωση) μπορεί αφηγηματικά να αποτελεί και την ύστατη δοκιμασία για τον ήρωα. Ο συμβολικός θάνατος, ωστόσο, σηματοδοτεί και τις δοκιμασίες της μύησης, ενώ η ανατροπή του την επιτυχή ολοκλήρωσή της.

Συνοψίζοντας τις ασθένειες των παραμυθιών, μπορούμε να τις κατατάξουμε σε παθήσεις του σώματος, νόσους της ψυχής και βίαιους τραυματισμούς. Ο φυσικός θάνατος εμφανίζεται ως το αποκορύφωμα όλων αυτών, μόνο που ο παραμυθιακός ήρωας δεν «καταλήγει» έτσι, αφού είναι δέσμιος μιας αφηγηματικής πλοκής, η οποία ολοκληρώνεται σχεδόν πάντοτε με τον γάμο. Οι περιπτώσεις των ασθενειών, που παρουσιάσαμε ως εδώ, δεν απέχουν πολύ από την πραγματικότητα, όσο κι αν τοποθετούνται σε παραμυθιακά συμφραζόμενα. Παράλληλα με αυτές μπορούμε να εντοπίσουμε μία ακόμη σημαντική κατηγορία, που, όντως, απέχει πολύ από την αλήθεια του καθημερινού μας κόσμου. Πρόκειται για τις μαγικές δυσμορφίες,¹² όπως θα μπορούσαμε να τις ονομάσουμε, που εμφανίζονται εντελώς αναπάντεχα. Θα αναφέρω δύο παραδείγματα: «Εκεί βλέπει μια συκιά γεμάτη μαύρα σύκα. Πάει κοντά, κόβει και τρώει. Μα άξαφνα, βλέπει στο κεφάλι του ξεφυτρωμένα τόσα κέρατα, όσα σύκα έφαγε. Τότε πια έχασε κάθε του ελπίδα, όχι μόνο για την βασιλοπούλα, μα και για τον κόσμο όλο».¹³ Και ενώ εδώ το αίτιο είναι προφανές –σε καμία περίπτωση ωστόσο «λογικό»–, στο επόμενο παράδειγμα είναι συγκαλυμμένο, καθώς εμφανίζεται ως το αναπάντεχο αποτέλεσμα δίκαιης κατάρας: «Από του αδελφού της την καρδιά εφύτρωσε ένα δένδρο και το έκοβαν και

2. «Μελαγχολία», 1532. Lucas Cranach l'Ancien. Λάδι σε ξύλο. 76,5 x 56 εκ. Μουσείο Unterlinden, Colmar.

πάλι εφύτρωνε».¹⁴ Εδώ, η αποδοχή του αιτίου της αρρώστιας θα φέρει και την γιατρεία της.

Θεραπείες

Κι ενώ οι ασθένειες και τα τραύματα των μαγικών παραμυθιών ως αναπαραστάσεις αντλούνται συνήθως από την δεξαμενή ρεαλιστικών στοιχείων, τα φάρμακα / θεραπείες επεμβαίνουν μόνο με την μαγική τους δύναμη.

Το φάρμακο, πανάκεια, για τα ελληνικά παραμύθια είναι, όπως θα περίμενε κανείς, το θάνατο νερό. Η απόκτησή του απαιτεί γενναιότητα, την υπέρβαση υπερφυσικών εμποδίων και την συμβολή μαγικών βοηθών: «Ο βασιλιάς αυτός κόντευε να πεθάνει και χρειαζότανε θάνατο νερό για να σωθεί, αλλά έπρεπε να περάσεις πολλά βάσανα για να το πάρεις αυτό το θάνατο νερό».¹⁵ Η σπουδαιότητά του –πολύτιμο και δύσκολο απόκτημα– το καθιστά συχνά αντικείμενο / κίνητρο για την μυθική διαδρομή του παραμυθιακού ήρωα, που είναι

και ο μόνος που μπορεί να το φέρει. Το θάνατο νερό γιατρεύει, επαναφέρει κομμένα μέλη, ξαναβιώνει, αλλά και ανασταίνει. Σε αυτό το σημείο έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε τα συνηθέστερα αφηγηματικά του υποκατάστατα, καθώς τις ιδιότητές του μπορεί να τις έχει και το γάλα κάποιων ζώων (ελαφίνας, λιονταρίνας, πουλιού) ή ορισμένοι καρποί (σταφύλι, μήλο, καρπούζι, πορτοκάλι) ή ακόμη και το θάνατο τριαντάφυλλο (το ρόδο το αμάραντο).

Τον θάνατο δεν τον ανατρέπει μόνο το θάνατο νερό με τα αφηγηματικά του υποκατάστατα. Υπάρχει και κάποιο μυστικό βοτάνι: «Πάει κι αυτή, παίρνει απ' το ίδιο το χορταράκι, έβαλε στο λαιμό του παιδιού της, ύστερα κολλά το κεφάλι, κόλλησε, έγιανε».¹⁶ Σημαντική λεπτομέρεια στις σχετικές αφηγήσεις είναι ότι η συγκεκριμένη γνώση δεν ανήκει στην σφαίρα των ανθρώπινων γνώσεων και ότι ο παραμυθιακός ήρωας / ηρωίδα, την υποκλέπτει εντελώς τυχαία παρακολουθώντας κάποιο ζώο που την κατέχει: «... η βασιλοπούλα πιστή στον όρκο τον εφύλαξε και σκότωσε το φίδι που βούτηξε να φάει τα μάτια του πεθαμένου. Τότε μονοκοπανιά συνάχτηκαν ούλα τ' άλλα φίδια και αρχίνησαν να το κλαίνε λυπητερά λυπητερά. Ένα τότε είπε: – Τι κάθεστε και κλαίτε; Πηγαίνετε να φέρετε το δεινά χορτάρι να το βάλετε απάνου ν' αναστηθεί».¹⁷ Η ιαματική δύναμη του φιδιού είναι άλλωστε κοινή στις αναπαραστάσεις, που το συνδέουν με τον θεράποντα θεό Ασκληπιό. Κατά τον Νικόλαο Πολίτη, το συγκεκριμένο παραμύθι ανάγεται στην αρχαία ελληνική μυθολογία και στην ανάσταση του γιου του Μίνωα, Γλαύκου, από τον μάντη Πολύιδο, ο οποίος με τρόπο ανάλογο έμαθε για τις ιδιότητες του βότανου παρα-

τηρώντας ένα φίδι, που ανάστησε ένα άλλο.¹⁸ Τα νεοελληνικά παραμύθια, ωστόσο, τοποθετούν σε αυτόν τον ρόλο και άλλα ζώα, όπως την νυφίτσα, τα περιστέρια, την σαύρα.

Την ίδια αποτελεσματικότητα με το θάνατο νερό και τα υποκατάστατά του μπορεί να έχει – σπανιότερα, είναι η αλήθεια – και η άμεση θεϊκή παρέμβαση: «Φυσά ο Χριστός με το στόμα του και σηκώνονται και τα τρία τέκνα κι έμεινε μία λωρίδα χρυσή στο λαιμό τους».¹⁹ Σε αυτές τις αφηγηματικές εκδοχές έχουμε πιθανότατα να κάνουμε με τον εκχριστιανισμό ενός πολύ παλαιότερου μοτίβου, ακόμη και με μία άδηλη θεολογική προσέγγιση της έννοιας του θαύματος, που μόνο στον Θεό μπορεί να αποδοθεί πέρα από τα παραμύθια.

Άλλοτε πάλι μια ανιάτη ασθένεια, αν και απλούστερη από τον θάνατο, μπορεί να απαιτεί για την θεραπεία της το αίμα ενός καλοθρεμμένου βασιλόπουλου: «Μια φορά κι ένα καιρό ήτανε ένας βασιλιάς που ήτανε κασίδης και τον ελέγανε Μοσκαμπέρη Τσελεπή. Τόχε μεγάλο καημό που ήτανε κασί-

δης και γύρευε να βρει τρόπο να του φυτρώξουνε πάλι μαλλιά. Τού 'πανε το λοιπό πως θα του φυτρώξουνε μαλλιά μόνο ανέ σφάξει ένα παιδί μα βασιλόπουλο και βάλει το αίμα ντου απάνω στην κεφαλή ντου μα αυτό το παιδί να τό 'χει πιο μπρος ταΐσει με πολλά γλυκά για να γλυκάνει το αίμα ντου». ²⁰ Ίσως αυτό είναι το πιο «αποτρόπαιο» παράδειγμα θεραπείας, που έχει να προτείνει το μαγικό παραμύθι.

Στον αντίποδα, τα συνηθέστερα φάρμακα για την θεραπεία της στειρότητας, που αναφέραμε προηγουμένως, είναι είτε ένα μήλο (μαγικό βεβαίως) είτε ένα (χρυσό) ψάρι: «- Όλο το κορμί μου να το κάνεις φαΐ, να φας εσύ κι η γυναίκα σου, να δώσεις και στην παλιοφοράδα που 'χεις λίγο, να φάει κι εκείνη. Και το κεφάλι μου να το χωρίσεις σε δύο και τό 'να το κομμάτι να το παραχώσεις όξω απ' την πόρτα του σπιτιού σου και τ' άλλο απ' τ' άλλο το μέρος, αντικριστά». ²¹ Η ζωοποιός παντοδυναμία των συγκεκριμένων φαρμάκων εκφράζεται αφηγηματικά με μια διευρυμένη, συχνά γονιμοποιό δράση: «Γκαστρώθηκε λοιπόν η ψαράδαινα κι ήρθ' ο καιρός [κι έκανε] δυο δίδυμα παιδιά και τα δυο αγόρια. Γέννησε κι η φοράδα δυο δίδυμα πουλαράκια. Κι εκεί που παράχωσε το κεφάλι του ψαριού φυτρώσανε δυο κυπαρίσσια». ²² Αποκορύφωμα της αλάθητης γονιμοποίησης αποτελεί η αφηγηματική εκδοχή της εγκυμονούσας ανδρικής γάμπας, όπου ακόμη και η κατά λάθος βρώση από άνδρα οδηγεί απαρέγκλιτα σε εγκυμοσύνη: «Ο γέρος το πήρε [το μήλο] και στο δρόμο το καθάρισε και κείνος έβγαλε τις φλούδες και τις έφαγε και το πό μέσα το φαγι έδωσε στη γριά. Τό 'φαγ' η γριά κ' έμεινε έγκυα κι ο γέρος έμεινε έγκυος στο πόδι τ'». ²³

Τα παθήματα της ψυχής, πάλι, αποκαθίστανται με ένα μόνο γιατρικό: «Το κορίτσι εγέλασε με αυτό το πράγμα και είπε στον πατέρα του, "πατέρα, αυτός με έκανε να γελάσω, αυτόν θα πάρω άνδρα"». ²⁴ Το ξεκαρδιστικό γέλιο της βασιλοπούλας υποθάλλει παράλληλα την αποκάλυψη μιας αποκάλυπτης σεξουαλικότητας, όπως διαφαίνεται από ορισμένες παραλλαγές, που προσδιορίζουν «άσεμνα» το αστειό θέαμα. ²⁵ Όσο για τις μαγικές δυσμορφίες, που αναφέραμε προηγουμένως, θεραπεύονται με το ίδιο το αίτιο που τις προκάλεσε, σχεδόν «ομοιοπαθητικά» θα λέγαμε. Τα κέρατα που φύτρωσαν ξαφνικά εξαφανίζονται με τον ίδιο τρόπο που εμφανίστηκαν: «Ύστερα από κάμποσες μέρες, εκεί που γύριζε μέσα στα βουνά μεσ' στις ερημιές, βλέπει μιαν ασπρουκυκιά γεμάτη σύκα. Η πείνα τον εθέρριζε. Κόβει, τρώει και θεωρεί ανέλπιστα πως τα κέρατα που 'χε πέσανε όλα, κι έγινε πάλι όπως πρώτα και πιο όμορφος». ²⁶ Το δέντρο, που φύτρωσε αναπάντεχα στην καρδιά (ή την κοιλιά, το αυτί, το μέτωπο) του άδικου, φεύγει λίγο λίγο στο άκουσμα της αλήθειας ²⁷ και με την αποκατάσταση της αδικίας: «Όπως λέω το παραμύθι με όλη την καρδιά μου, έτσι να ξεριζωθεί ο δέντρος τ' αδερφού μου. Και αμέσως ξερριζώθηκε ο δέντρος και αγκαλιάζεται με την αδερφή και της λέει: "Πού ήσουν, αδερφή, τόσα χρόνια;" Τα μολόησε η αδερφή, όλον το βίο όπου έπαθε». ²⁸

Θεράποντες

Συνάγεται από όσα αναφέραμε ως εδώ για τις ασθένειες των παραμυθιών και τις μαγικές θεραπείες τους ότι η (οποιαδήποτε) νόσος ενδιαφέρει το παραμύθι αποκλειστικά σε συνάρτηση με την αφηγηματική διαδρομή του παραμυθιακού ήρωα ή της ηρωίδας. Το υποκείμενο της ασθένειας, όταν δεν είναι ο ίδιος ο ήρωας, δίνει είτε άμεσα είτε έμμεσα την εντολή για την αναζήτηση του φαρμάκου. Ο παραμυθιακός ήρωας θεραπεύει πάντοτε, ακόμη και με την ίδια την ύπαρξή του, όταν έρχεται ν' αποκαταστήσει την ατεκνία των γονιών του, ή αυτοθεραπεύεται. Επίσης, μέσω της θεραπείας που εφαρμόζει, η παραμυθιακή ηρωίδα συχνά διορθώνει ένα κακό, που η ίδια προξένησε άθελά της: «Ύστερα τον άλειψε από πάνω ίσαμε κάτω και τότε σκέπασε. Ευτύς του πάσανε οι πόνοι, εκοιμήθηκε ήσυχα και το πρωί είχανε βγει πολλά γυαλιά από το κορμάκι του. [...] Το δεύτερο βράδυ τα ίδια. Το τρίτο εβγήκανε όλα τα γυαλιά κι εγίνηκε καλά». ²⁹

Αλλού πάλι η γυναίκα μεταμφιέζεται σε γιατρό, προκειμένου να θεραπεύσει την προσποιούμενη αφωνία του συζύγου της: «Εκείνη δεν χάνει καιρό, βγάζει τα φορέματά της, φορά αντρίσια, βάζει ένα ζευγάρι γυαλιά στα μάτια, ένα ψηλό κα-

3. Υγεία (λεπτομέρεια από την «Ιατρική»), 1901-1907. Gustav Klimt. Λάδι σε καμβά. 430 x 300 εκ. Festival Hall, Πανεπιστήμιο της Βιέννης.

πέλο, ένα μπαστουνάκι, και σου γίνεται, μωρέ μάτια μου, ένας γιατρός, φοβερός και τρομερός, και μια και δυο και στην Αλεξάντρεια. Βγάξει τελάληδες πως ήρθε ένας γιατρός νέος, όπου είναι άξιος να γιατρέψει βωβό γεννησιμιό. Ετράβηξε ύστερα στο Κάιρο, επαρουσιάσθηκε στον βασιλέα και του λέει: – Πολυχρονεμένη μου βασιλέα, είμαι γιατρός των βωβών, ήλθα τώρα από τα Παρίσια και είμαι άξιος να γιατρέψω βωβό γεννησιμιό. Έμαθα πως ο αρχιμουζικάντης σου είναι βωβός και ήλθα να τον γιατρέψω. Άμα σε σαράντα μέρες δεν τον γιατρέψω, το κεφάλι μου στα πόδια σου».³⁰

Αρκετές είναι και οι παραμυθιακές αφηγήσεις, όπου ο ήρωας υποδύεται τον γιατρό χωρίς να κατέχει την ακριβή γνώση κάποιας θεραπείας, όπως στην περίπτωση της κουμπαριάς με τον Χάρο: «– Θα σου δώσω μια τέχνη που θα βγάζεις εύκολα παράδες, για να μεγαλώσεις το παιδί [το βαφτιστήρι, δηλαδή] με ευκολία. Να πάρεις, του λέει, ένα κουτί και να βάλεις μέσα χώμα και στάχτη και να περπατάς στους δρόμους και να φωνάζεις ότι είσαι γιατρός. Σε πολλά σπίτια θα σε φωνάζουν. Άμα πηγαίνεις, να τηράς, αν μ' έχει εμένα ο άρρωστος στο κεφάλι, να λες να του κάνουν τα χρέη του, κι αν μ' έχει στα ποδάρια του να του δίνεις απ' αυτό το γιατρικό και θα γίνεται καλά».³¹

Σύνθεση

Ο λόγος του παραμυθιού είναι υπερβολικός, και αυτό αποτελεί ένα από τα ειδολογικά του χαρακτηριστικά.³² Ταυτόχρονα, το παραμύθι χρησιμοποιεί στοιχεία της πραγματικότητας, προκειμένου να φθάσει στο ακροατήριο –δηλαδή να γίνει αντιληπτό– αλλά και προκειμένου να ενσωματωθεί στην τοπική παράδοση, που το υιοθετεί.³³ Συνεπώς, τα στοιχεία του φανταστικού –συλλογικού και ατομικού– βρίσκονται σε συνεχή «διάλογο» με πραγματολογικά στοιχεία, που μπορεί να απαντούν στην καθημερινότητα του ακροατηρίου. Η προεπισκόπηση, που πραγματοποιήσαμε με αφορμή αυτήν την εργασία, οδηγεί σε ένα πρώτο συμπέρασμα, ότι οι ασθένειες των παραμυθιών παραπέμπουν συνήθως στα πραγματικά τους ανάλογα, σε αντίθεση με τις θεραπείες τους, που απορρέουν πρόδηλα από την σφαίρα της φαντασίας – της φανταστικής υπερ-αναπλήρωσης ενός πραγματικού κενού, θα λέγαμε.

Συχνά η αφηγηματική πρόταση του παραμυθιού για την θεραπεία παραπέμπει στην μαγεία: αυτό επιτυγχάνεται είτε μέσω των χαρακτηριστικών υλικών που συνθέτουν το φάρμακο (αίμα βασιλόπουλου, αίμα κόρακα, γάλα, στάχτη, βότανα), είτε μέσω των υπερφυσικών δυνάμεων που απαιτούνται προκειμένου να μαθευτεί η γιατρεία (κυρίως επικοινωνία με ζώα ή δαίμονες).

Αν όμως δεχθούμε ότι το παραμύθι μεταφέρει μεταξύ των ατόμων της κοινότητας πάγιες αρχές της, τότε και οι ασθένειες των παραμυθιών με τα αφηγηματικά τους συμφραζόμενα υπακούουν σε αυτό το αξίωμα. Συνεπώς έχει ενδιαφέρον να αναζητήσουμε σε αυτές τα ίδια τα κοινωνικά στερεότυπα, που ανατρέπονται με τις αφηγηματικές αναπαραστάσεις της νόσου. Προς αυτήν την κατεύθυνση συνηγορούν και οι (πολλές) αφηγηματικές εκδοχές, όπου νοσεί ο ίδιος ο πα-

ραμυθιακός ήρωας ή η ηρωίδα. Για το λαϊκό παραμύθι το ζεύγος των πρωταγωνιστών, που θα παντρευτεί στο τέλος, είναι αδιαφιλονίκητα γερό, νέο και όμορφο. Η αναπαριστώμενη τελειότητα αγγίζει την αθανασία ακόμη και για θνητούς ήρωες, αφού και ο ίδιος ο θάνατος εμφανίζεται ως αναστρέψιμος. Στον αντίποδα, οι «κακοί» πεθαίνουν με τις αρρώστιες τους, αφού η πλοκή του παραμυθιού τους εγκαταλείπει, προκειμένου να αποδώσει δικαιοσύνη ή, απλούστερα, να ασχοληθεί με το στιβαρό ζευγάρι των πρωταγωνιστών.

Και, αν τα φάρμακα των παραμυθιών δεν απαντούν στον δικό μας κόσμο, όπου και οι ασθένειές μας φαντάζουν ανίατες, απαντούν σίγουρα τα παραμύθια. Παίζοντας με τις λέξεις και ανατρέχοντας στα αρχαιοελληνικά *παραμύθιον / παραμυθία*, που σημαίνουν παρηγοριά ψυχής, τότε μπορούμε να βρούμε και στα σύγχρονα παραμύθια καλά κρυμμένο ένα πολύτιμο φάρμακο, όπως κι ο βασιλιάς με το δέντρο στην καρδιά: τον ίδιο τον λόγο τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Βλ. Stith Thompson, *The Folktale*, The Dryden Press, Νέα Υόρκη 1946, σ. 79.

² Κατά τον Mircea Eliade αυτή η διαδρομή αναπαριστά ένα «μυθικό σενάριο» (*Aspects du mythe*, Gallimard, Παρίσι 1963, σ. 246). Στο πλαίσιο των δικών τους θεωρητικών τοποθετήσεων, ανάλογη άποψη, περί αφηγηματικής διαδρομής, συμμερίστηκαν και άλλοι μελετητές του παραμυθιού, όπως ο Vladimir Propp (1928), ο Max L thi (1947), ο Bengt Holbek (1987: 411), η Nicole Belmont (1999, κεφ. 5).

³ Δηλαδή, του κεντρικού προσώπου ανεξαρτήτως φύλου.

⁴ Οι μαγικές θεραπείες και τα φάρμακα αντιστοιχούν σε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό μοτίβων, που ο Stith Thompson ταξινομεί κυρίως κάτω από τους αριθμούς D1500.1 και D1500.2, καθώς και στα μοτίβα B512 και B513, N452, H1324.

⁵ Οι αναφορές και τα συμπεράσματα αυτής της προεπισκόπησης άπτονται των εξής διεθνών παραμυθιακών τύπων AT/ATU (όπου: AT = διεθνής κατάταξη παραμυθιών Aarne / Thompson και ATU = αναθεώρηση κατά Hans-Jorg Uther) όπως έχουν καταγραφεί στην ελληνική γλώσσα, σύμφωνα με τα στοιχεία του καταλόγου του Γ.Α. Μέγα (πληροφορίες Αρχείου Κ.Ε.Ε.Λ.): 300, 303, 313, 314, 316, 321, 332, 407A, 432, 444*, 531, 550, 551, 566, 571-574, 590, 611, 612, 612A, 612*, 613, 706, 706C, 712, 756, 879, 879A, 881, 883A. Τα αποσπάσματα, που παρατίθενται στην συνέχεια, αποδίδονται από την γράφουσα στην κοινή ελληνική –ανεξάρτητα από ιδιωματικές καταγραφές– προκειμένου να διευκολύνεται η ροή του κειμένου.

⁶ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 551 – «Ο καλόγερος», παραλλαγή δημοσιευμένη στο: Γ.Α. Μέγα, *Ελληνικά Παραμύθια Β'*, Εστία Αθήνα ⁹1994, σ. 141.

⁷ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 314 – «Ο κασιδής», παραλλαγή δημοσιευμένη στα *Θρακικά* 16 (1941), σ. 150.

⁸ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 572* – παραλλαγή χωρίς τίτλο καταγεγραμμένη από τον Δ.Σ. Λουκάτο στα Τελώνια της Λέσβου το 1940 (χφ ΛΑ 1446A, σ. 300).

⁹ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 444* (προηγούμενη κατάταξη AT 425Ra (Μέγας *432) – «Το φλύρ' τ' άνθη το μοσκοβολάτο», παραλλαγή καταγεγραμμένη από τον Αδ. Αδαμαντίου στην Τήνο (ΛΑ 1395, σ. 272).

¹⁰ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 712 – «Η Σβιγούλα», παραλλαγή καταγεγραμμένη από την Γεωργία Ταρσούλη στην Κορώνη Μεσσηνίας το 1928 (ΛΑ 1167, σ. 80-81).

¹¹ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 567 + 300 – παραλλαγή χωρίς τίτλο καταγεγραμμένη από τον Στ. Δ. Ήμελλο στην Κυψέλη της Θράκης το 1961 (ΛΑ 2392, σ. 410-423).

¹² Για τις τερατομορφίες και τις σωματικές δυσπλασίες γενικότερα,

βλ. Βάλτερ Πούχνερ, «Τερατομορφία και σωματική δυσπλασία στη λαϊκή φαντασία. Μορφές και λειτουργίες της παρεκκλίνουσας σωματικής εμφάνισης», στο Ε. Αυδίκος (επιμ.), *Από το παραμύθι στα κόμικς*, Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σ. 79-102.

¹³ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 566 – «Ο Εβρηός και το παλληκάρι», παραλλαγή δημοσιευμένη στο R.M. Dawkins, *45 Stories from the Dodekanese*, Cambridge University Press, 1950, σ. 434.

¹⁴ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 756 – παραλλαγή χωρίς τίτλο καταγεγραμμένη στην Αμαλιάδα το 1938, από μαθήτρια γυμνασίου (ΛΑ 1192/ΣΜ 22, σ. 107).

¹⁵ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 551 – «Ο βασιλιάς και οι τρεις γιοι του», παραλλαγή καταγεγραμμένη στην Θεσσαλονίκη το 1938, από μαθήτη γυμνασίου (ΛΑ 1175/ΣΜ 5, σ. 107).

¹⁶ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 612 – παραλλαγή χωρίς τίτλο καταγεγραμμένη το 1901 στην Λέσβο από τον Σπ. Αναγνώστου (ΛΑ 25, σ. 247-255).

¹⁷ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 612 – Λαογραφία Γ' (1911), σ. 478 (αφ.10).

¹⁸ Ν.Γ. Πολίτης «Το φίδι», Λαογραφία Γ' (1911), σ. 477-485.

¹⁹ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 706C – «Το παραμύθι του βασιλέα που συνάντησε τ' αγγόνια του», παραλλαγή καταγεγραμμένη στην Τήνο από τον Αδ. Αδαμαντίου (ΛΑ 1395, σ. 203).

²⁰ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 313 (AT 313C) – παραλλαγή χωρίς τίτλο καταγεγραμμένη το 1958 στην Κρήτη (ΛΦ 1639, σ. 2).

²¹ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 303 – «Το ψαραδοπαίδι και η γοργόνα του», παραλλαγή καταγεγραμμένη από τον Σ. Α. Μανασειδή στην περιοχή του Αίνου το 1894 (ΛΑ 223, σ. 67).

²² Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 303 – στο ίδιο. Το μοτίβο της θαυμάσιας γέννησης από την βρώση ενός μαγικού καρπού απαντά, όπως αναφέρει ο Stith Thompson, ήδη από τον 13ο αι. π.Χ. στο αιγυπτιακό παραμύθι «τα δύο αδέρφια».

²³ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 316 – «Ο Γιαννάκης κ' η κυρά Θάλασσα», παραλλαγή δημοσιευμένη στα *Θρακικά* 16, σ. 117.

²⁴ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 571 – «Ο γέρος και το γαϊδούρι», παραλλαγή καταγεγραμμένη στην Λιβαδειά το 1938, από μαθήτρια δημοτικού (ΛΑ 1271/ΣΜ 101, σ. 7).

²⁵ Πβ. velyne Sorlin, «Le Th me de la tristesse dans les contes AaTh 514 et 550», *Fabula* 30 (1989), σ. 279-294.

²⁶ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 566 – «Ο Εβρηός και το παλληκάρι», παραλλαγή δημοσιευμένη στο Dawkins, *ό.π.*, σ. 434. Στην συνέχεια μαζεύει και από τα δύο είδη σύκων, προκειμένου να θεραπεύσει την βασιλόπουλα – και να την παντρευτεί ως ανταμοιβή – από την δυσμορφία, που ο ίδιος θα της έχει προξενήσει.

²⁷ Ένα άλλο παράδειγμα παραμυθιού, που παραπέμπει ανάλογα στην θεραπευτική παντοδυναμία του λόγου είναι και ο παραμυθιακός τύπος AT/ATU 881, ειδικά στις αραβικές εκδοχές του: η ηρωίδα ισχυρίζεται, και το διαδίδει ως φήμη, ότι μπορεί να θεραπεύσει όλες τις ασθένειες. Στο τέλος του παραμυθιού συγκεντρώνει ασθενείς, όλους όσοι την αδίχησαν, και, αγνώριστη, τους παρακινεί να πουν την ιστορία τους / απαρχή της αρρώστιας τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις θεράπων είναι ο ίδιος ο λόγος και γιατρικό η αφήγηση (παραλλαγή δημοσιευμένη σε φυλλάδιο: *Η Ρεσπίνα κι ο κακός Ραβιά και άλλα παραμύθια*, Πολύχρωμα παιδικά (λαϊκά) παραμύθια, αρ. 27, Εκδοτικός οίκος Καμπάνα, Αθήνα).

²⁸ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 756 – παραλλαγή χωρίς τίτλο καταγεγραμμένη από τον Δημ. Λουκόπουλο στο Σούλι το 1933 (ΛΑ 976, σ. 256-257).

²⁹ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 432 – «Το χρυσοπράσινο πουλί», παραλλαγή από την Πάτμο δημοσιευμένη στην *Λαογραφία* ΙΕ' (1953), σ. 319.

³⁰ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 879A – «Ο βωβός βιολάτορας», παραλλαγή από το Καστελόριζο δημοσιευμένη στο *Δελτίον Ιστορικής και Εθνομολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* Δ' (1892-1895), σ. 705-706.

³¹ Διεθνής παραμυθιακός τύπος AT/ATU 332 – «Ο χάρος κουμπάρος», παραλλαγή από την Μακεδονία δημοσιευμένη στην *Λαογραφία* ΣΤ' (1917), σ. 509.

³² Βλ. Max L thi, *The European Folktale*, Indiana University Press, Bloomington, 1982.

³³ Βλ. Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, «Το παραμύθι και η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας κατά φύλα», *Εθνομολογία* 6 (2000), σ. 345-358.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AARNE ANTTI / STITH THOMPSON, *The Types of the Folktale* (FFC No 184), Ελσίνκι 1961.

BELMONT NICOLE, *Po tique du conte*, Gallimard, Παρίσι 1999.

DAWKINS R.M., *45 Stories from the Dodekanese*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1950.

ELIADE MIRCEA, *Aspects du mythe*, Gallimard, Παρίσι 1963

HOLBEK BENGT, *The Interpretation of Fairy Tales*, Academia Scientarum Fennica (FFC 239), Ελσίνκι 1987.

L THI MAX, *The European Folktale*, μτφρ. J.D. Niles, Indiana University Press, Bloomington 1982 (*Das europäische Volksmärchen*, 1947).

ΜΕΓΑΣ Γ.Α., *Ελληνικά Παραμύθια Β'*, Εστία Αθήνα 81994.

ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΜΑΡΙΛΕΝΑ, «Το παραμύθι και η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας κατά φύλα», *Εθνομολογία* 6 (2000), σ. 345-358.

ΠΟΛΙΤΗΣ Ν.Γ., «Το φίδι», *Λαογραφία* Γ' (1911), σ. 477-485.

ΠΟΥΧΝΕΡ ΒΑΛΤΕΡ, «Τερατομορφία και σωματική δυσπλασία στη λαϊκή φαντασία. Μορφές και λειτουργίες της παρεκκλίνουσας σωματικής εμφάνισης», στο Ε. Αυδίκος (επιμ.), *Από το παραμύθι στα κόμικς*, Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σ. 79-102.

ΠΡΟΠ ΒΛΑΝΤΙΜΙΡ, *Μορφολογία του παραμυθιού*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987 (*Morfologija skazki*, Leningrad, Akademia 1928).

SORLIN VELYNE, «Le Th me de la tristesse dans les contes AaTh 514 et 550», *Fabula* 30 (1989), σ. 279-294.

THOMPSON STITH, *The Folktale*, The Dryden Press, Νέα Υόρκη 1946.

–, *Motif Index of Folk-Literature*, 6 τόμοι, Rosenkilde and Bagger, Κοπεγχάγη 1955.

UTHER HANS-JORG, *The Types of International Folktales. A classification and bibliography*, 3 τόμοι, Academia Scientarum Fennica (FFC 284, 285, 286), Ελσίνκι 2004.

Solacement and Cure: Magic Treatments for Magic (?) Diseases

Marilena Papachristophorou

The pursuits and/or the trials in which the solaced hero is submitted in order to complete his narrative course that usually leads to the happy ending of the magical fairy-tale constitute a structural component of its plot. The disease as trial or punishment, quite often combined with the search of the magic, as a rule, curing medicine, is a common narrative vehicle that always leads to the happy completion of the plot. The diseases in fairy-tales are incurable, dominate the entire existence of the subject and inevitably lead to its "social" debilitation. They range from psychic disorders, such as madness and depression, physical handicaps, such as blindness and infertility, irreparable injuries, such as amputation, to degenerative old-age symptoms and death, while in other instances they appear as magic malformations, such as the sprouting of horns or of a tree right from the heart.

The remedies and treatment, besides the panacea of the water of immortality, vary: a magic apple or herb, a proper magic ritual or an atonable laughter might transform the solaced hero to an effective physician.